

MIESTO VIEŠŪJŲ ERDVIŲ SISTEMOS SAMPRATA IR FORMAVIMO MODELIAI

Tomas Grunskis

VDA ARCHITEKTŪROS KATEDRA,

Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius,

grunskis@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjamas miesto viešųjų erdvių sistemos sampratos ir formavimo modelių klausimas. Jame aktualizuojama miesto viešųjų erdvių sistemos koncepcijos ir šio tyrimo objekto mokslinio diskurso problema, aptariami kai kurie ideologiniai viešųjų erdvių formavimo aspektai. Aktualizuojama dabartinė didžiųjų Lietuvos miestų pagrindinių viešųjų erdvių kaitos problema. Apžvelgiami pagrindiniai miestų viešųjų erdvių formavimo modeliai ir daromos prielaidos dėl galimos jų įtakos ateityje.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: miesto viešųjų erdvių sistema, formavimo modeliai.

ĮVADAS

Miesto viešosios erdvės jau ilgą laiką yra opus ir aktualus klausimas ne tik Lietuvoje. Šia tema parašyta nemažai veikalų, o ir kiekvienas šiuolaikinis traktatas, vienaip ar kitaip minintis miesto formavimo klausimus, dažniausiai neišleidžia iš savojo regos lauko miesto viešosios erdvės. Šis objektas nagrinėjamas pačiais įvairiausiais aspektais – sociologiniu, kraštovaizdžio, socioekonominiu, urbanistiniu, antropologiniu ar fenomenologiniu; beveik visais šiais atvejais nurodomas išskirtinis šių erdvių vaidmuo ir reikšmė visuomenei bei pačiam miestui.

Nesunku daryti prielaidą, kad tiek dabar, tiek netolimoje ateityje šios erdvės formavimo klausimai išliks tiek pat svarbūs ar taps dar aktualesni, nes miestų plėtra ir raida vyksta labai intensyviai ne tik Lietuvoje. Neabejotinai ši tema įgaus naujų potemių ir traktuočių

dar ir todėl, kad mūsų dienų miesto formavimo teorija ir praktika jau susiduria su tvarumo ir ekologiškumo iššūkiais, kurie seniai peržengė grynai architektūros ar atskiros geopolitinio regiono ribas. Kai požiūriai į tai, kas ir koks turi būti miestas ateityje, labai (jei ne fundamentaliai) kinta, o darnumo, tvarumo ir holistiniams požiūriams įsitvirtinant net ir urbanistikoje, viešojo erdvė ir jos kūrimas darosi dar svarbesni.

Straipsnyje plėtojama ir aptariama viešųjų erdvių sistemos koncepcija, gerokai išplėčiant problemines konkretaus jos dėmens – viešosios erdvės – ribas iki sisteminio lygmens. Tiesa, šis klausimas buvo nagrinėtas ir anksčiau, gilinantis į teorines viešųjų erdvių sistemos prielaidas, jos požymius istoriniuose miestų pavyzdžiuose ir sociokultūrinės jos plėtros sąlygas¹. Šiame darbe siekiama aktualizuoti ir aptarti viešųjų

¹ Tomas Grunskis, „Miesto visuomeninių erdvių sistema: teorinės prielaidos“, *Urbanistika ir architektūra*, 2002, 26 (3), p. 137–145.

1. Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių miestų pagrindinių aikščių situacija 2013 m.

Main squares diagram. The cases of Vilnius, Kaunas, Klaipėda and Šiauliai, their condition in 2013

erdvių sistemos sampratą ir pristatyti bei apžvelgti kelis galimus jos plėtotės ir vystymo modelius.

VIEŠŪJŲ ERDVIŲ SISTEMOS KLAUSIMO SVARBA

Viešųjų erdvių sistema kaip faktas yra nesunkiai atpažįstama bet kuriame didesniame mieste. Jos pobūdis, ribos, forma ir sandara priklauso ir nuo miesto raidos ypatybių, ir nuo urbanistinės plėtros sąlygų. Ji yra glaudžiai susijusi su miesto formavimo procesais, istorija ir, kaip pats miestas, savo struktūra būna susiformavusi natūraliai, suformuota tikslingai ir mišri – adaptuota. Nuo laikotarpio, kada ir per kurį laiką ši sistema buvo formuota, labai dažnai priklauso tai, kokie morfologiniai jos bruožai vyraus. Jie apimtų ne tik plano struktūros, užstatymo, bet ir erdvinės kompozicijos aspektus, kurių kiekvienas gali būti atskiro mokslinio ar net tarpdalykinio tyrimo objektas.

Pažymėtina, kad kaip duotybė viešųjų erdvių sistema lengviausiai atpažįstama tradicinėse – senesnėse – miesto dalyse arba centre. Centre telkiasi daugiausia visuomeninių funkcijų ir tradiciškai čia plėtojamos ir vystomos viešosios erdvės. Jų skaičius centrinėse dalyse yra didžiausias, ir tai iš esmės nuo miesto dydžio nepriklauso. Paprastai būtent šios viešosios erdvės ir

vietinės jų sistemos labai stipriai veikė (ir tebeveikia) miesto įvaizdį, o nuo tokios funkcinės ir estetinės sistemos kokybės neretai priklauso atskirų tai sistemai priklausančių viešųjų erdvių gyvybingumas.

Šiuo požiūriu yra reikšmingas ir sociokultūrinės aplinkos aspektas, kai miesto raidos sąlygas nulemia stipri sociokultūrinė socialinės tvarkos charakteristika (pagal Lewisą Mumfordą – politikos atitikmuo). Jis tampa ypač aktualus viešosioms erdvėms ir jų sistemoms kintant sociokultūrinėms sąlygoms. Tai laikotarpis, per kurį socialinės tvarkos paradigmos kinta, ir tai nulemia miestų, viešųjų erdvių formavimo procesus, rezultatus ir jų kokybę. Šis laikotarpis turi keletus etapus (priklauso nuo geopolitinės ir geoeconominės padėties): lūžio; perėjimo prie naujų miesto formavimo taisyklių; urbanizacijos banga, nulemianti esminius miesto įvaizdžio, struktūros, visuomeninių branduolių ir tapatumo pasikeitimus; struktūrinės ir kokybinės miesto ir jo erdvių kaita.

Lietuvos miestų centrinių dalių viešosiose erdvėse ir jų sistemose daugiau nei dešimtmetį vyravo dvi-prasmėška padėtis. Ypač išsiskiria pagrindinės miestų aikštės, kur buvo sovietinės ideologijos atributų: jos tebėra nesutvarkytos ir iš esmės per dvidešimtmetį nekito. Tai pasakytina apie Kauną, Klaipėdą, Vilnių, kur pagrindinės buvusios Lenino aikštės tebėra nesu-

tvarkytos (žr. 1 pav.). Taigi, remiantis ne vienietiniais pavyzdžiais, bet pasikartojančia nuostata, galima daryti prielaidą, kad postkomunistinė-pereinamoji sociokultūrinė situacija yra užsitęsusi, ir centrinės dalies struktūros ir erdvių kokybinės transformacijos etapas dar nėra pasiektas.

Paaiškinimų, kodėl taip yra, gali būti daug, tačiau, žvelgiant iš viešųjų erdvių sistemos perspektyvos, gali būti, kad, sutelkus dėmesį tik į vieną problemos aspektą (tik į konkrečią viešąją erdvę) ir ją nagrinėjant labai lokaliai, susiduriama su sprendinių cikliškumu ir ribotumu. Galima daryti prielaidą, kad, pakeitus žiūros tašką bei jo mastelį ir viešųjų erdvių visumą vertinant kompleksiskai, šias mentalines cikliškumo ribas galima įveikti. Nekalbame apie kompozicinę ar estetinę visumą, atvirkščiai – kalbame apie argumentus ir reikalavimus minėtoms erdvėms kurti ir formuoti, kurie būtų nulemti ar bent paveikti platesnio konteksto analizės.

Taip pat gali būti, kad pagrindinė problema, nulemusi aptartą pagrindinių didžiųjų Lietuvos miestų viešųjų aikščių situaciją – nesutarimas dėl jų paskirties ir naudojimo. Tiesa, kiekvienas atskiras atvejis yra savitas ir savaip sudėtingas, tačiau net Vilniaus Lukiškių aikštėje, kurios paskirtis yra nustatyta įstatyme, nieko nepadaryta iki šiol. Panaši padėtis Klaipėdos Atgimimo aikštės – dėl jos formavimo tebediskutuojama.

Šie ir kiti minėti pavyzdžiai tikriausiai rodo, kad, viena vertus, net ir direktyvinis – nurodomasis – viešųjų erdvių formavimo metodas dar negarantuoja rezultato, kita vertus, net ir šioms miestams svarbioms viešosioms erdvėms formuoti kriterijai dar nėra aiškūs, dėl jų nesutariama. Galima išeitis – sistemiškas požiūris į viešųjų erdvių formavimą ir atitinkamų strateginių raidos modelių parinkimas joms vystyti, kurie apimtų tiek jų atnaujinimą, tiek formavimą naujų toje sistemoje. Kaip rodo didelė ir nevienoda Europos miestų patirtis, dažniausiai tik pradėjus padėčiai gerėti ir viešosioms erdvėms kisti, suvokiama, kokią pridėtinę vertę jos sukuria, veikdamos mieste ir atskirose jo dalyse. Jų reikšmė apima ne tik socioekonomiką, bet ir kokybinę

urbanistinės aplinkos kaitą ir vietos tapatumo sukūrimo galimybes.

VIEŠŪJŲ ERDVIŲ SISTEMOS OBJEKTAS KAIP MOKSLINĖ PROBLEMA

Viešųjų erdvių sistema kaip atskiras mokslinio tyrimo objektas aptariamas ir tyrinėjamas gana retai. Šiuo klausimu yra rašyta ir anksčiau, kreipiant dėmesį labiau į ideologinius ir teorinių prielaidų aspektus². Nors ši tema ir patenka į labai skirtingų mokslinių interesų laukus – nuo „*space syntax*“³, miesto morfologijos⁴ iki „*urban space*“⁵ ar „*urban design*“⁶ – ir įvairiomis traktuotėmis aptinkama urbanistinio planavimo ir projektavimo srityse⁷, tačiau nei kokybinis-strateginis, nei konceptualusis, nei tiesiog jos formavimo klausimo aspektai dar nėra tinkamai aktualizuoti ir teoriškai išplėtoti.

Moksliniai darbai Lietuvoje, vienaip ar kitaip gvildinantys šį klausimą, yra labai fragmentiški. Jie dažniausiai nagrinėja labai savitus ir vietinius viešųjų erdvių klausimus ir jų aspektus. Tokia padėtis galbūt yra nulemta kelių dalykų. Viena vertus – viešųjų erdvių sistemos

2 Žr. *Ibid.*

3 Plačiau žiūrėti: *Space Syntax Lab*, [interaktyvus]: www.spacesyntax.com; Bill Hillier, *Social Logic of Space*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989; Idem, *Space is the Machine*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

4 Čia turimos omenyje miesto morfologijos koncepcijos, susijusios su erdvine morfologija, t. y. dalis britiškosios ir itališkosios miesto morfologijos atstovų. Žr.: Peter J. Larkham, „Study of Urban Form in Great Britain“, in: *Urban Morphology*, [London], 2006, Nr. 10 (2), p. 117–141; Nicola Marzot, „The Study of Urban Form in Italy“, in: *Urban Morphology*, [London], 2002, Nr. 6 (2), p. 59–73; Jeremy W. R. Whitehand, „British Urban Morphology: Conzenian Tradition“, in: *Urban Morphology*, [London], 2001, Nr. 5 (1), p. 103–109.

5 Štutgarto miesto viešųjų erdvių projektas ir kiti Robo Kriero darbai. Žr. Rob Krier, *Urban Space*, London: Academy editions, 1979.

6 Plačiau su klausimu susijusi medžiaga – Cliff Moughtin, Ali Madanipour ir kiti.

7 Terminas vartojamas keliais būdais: pirma, akcentuojant miesto viešųjų erdvių ir žaliųjų plotų skirtumą; antra, kaip atskiro objekto pavadinimas, didesnės visumos sudedamoji dalis – pavyzdžiui, kaip gamtos vertybės, želdynai ir viešųjų erdvių sistema. Žr. *Vilniaus bendrasis planas iki 2015 m.*

problemos platumas (ar net mastelis) jo urbanistinio konteksto atžvilgiu, kita vertus – sampratos neaiškumas.

Pirmuoju aspektu, matyt, nesunkiai sutarsime, kad viešoji erdvė tradiciškai pati savaime yra erdvinės kūrybos (arba urbanistikos) objektas, kuriam tradiciškai keliami meninės vertės ir estetiški unikalumo reikalavimai. Tačiau, kai pradėdame kalbėti apie kelias viešąsias erdves, ar didesnes, ar mažesnes jų sistemas, susiduriame su unifikavimo ir totalumo miesto atžvilgiu problema. Tradiciškai tik stiprios socialinės ideologijos sociokultūrinėje aplinkoje viešųjų erdvių sistema kaip išbaigta urbanistinė kompozicija buvo (ir greičiausiai tebėra) įmanoma⁸, ir jos estetinė bei struktūrinė visuma kaip išbaigtas kūrinys buvo pasiekiamas naudojant direktyvines (ar net diktatoriškas) miesto erdvės formavimo priemones.

Kitaip tariant, kaip matyti iš daugelio urbanistikos istorijos pavyzdžių, miesto erdvės formavimo procesas ir jo organizavimo ypatumai bei naudojamos priemonės nulemia ir rezultato kokybę, ir laiką, per kurį jis gali būti pasiektas. Visi šie trys elementai tiesiogiai siejasi su vyraujančia sociokultūrine aplinka, kurios ypatumai (charakteristikos) leidžia norimo rezultato, kaip išbaigtos miesto estetinės kompozicinės visumos, pasiekti kur kas greičiau tada, kai jie sutelkiami vieno *socialinės galios subjekto* rankose.

Mūsų dienų visuomenei toks direktyvinis ir didelių miesto plotus bei erdves suvaldantis metodas dažniausiai nėra priimtinas. Taip yra pirmiausia dėl to, kad miesto formavimo procese dalyvauja daugelio interesų atstovai ir, priimant esminius su miesto raida susijusius sprendimus, bent jau formaliai turi dalyvauti visuomenė. Ji paprastai atstovauja *viešajam interesui*. Dėl tokio plataus socialinio dalyvavimo, demokratiškas miesto planavimo procesas būna gana sudėtingas ir ilgalaikis.

Apie miesto viešųjų erdvių sistemos mastelio aspektą kalbant plačiau – *makro-* arba *bendramiestį* ly-

gmenį – viešųjų erdvių sistema yra netiriama dar ir todėl, kad ypač didelių miestų tokiose *makromastelio* ribose miesto erdvės ir jos kokybės tiesiog nėra. Šis *makrolygmuo* dažniausiai yra strateginio planavimo, rečiau – specialiojo planavimo veiklos srityje, kur erdvinė kokybė ir estetiški reikalavimai jai nekeliami.

Kiek kitaip yra su mažesniais ir mažais miestais, kurių viešųjų erdvių sistemos gali būti nagrinėjamos kur kas lokaliau, tačiau ir čia *makrocentrinis*⁹ požiūris teisiškai taip pat remiasi strateginio ir specialiojo planavimo sričių reikalavimų struktūra, kur minėta erdvės kokybės sąlyga nekeliamas. Būtent tokiais atvejais urbanistikos ir teritorijų planavimo priešara yra ryškiausia. Kur kas dažniau pasitaiko, kad net ir didelio miesto viešųjų erdvių sistema nagrinėjama kaip vietinis reiškinys, jos ribas susiaurinant iki atskiro miesto rajono ar net miesto dalies. Tokios – siauresnės – tyrimo ribos labiau siejasi ne su užimamu plotu ar teritorija, bet labiau su estetiniais, kompoziciniais, fenomenologiniais ir kognityviniais urbanistinės erdvės aspektais, kai galime kalbėti apie meninę erdvės kokybę ir kitus svarbius jos dalykus.

Antruoju – viešųjų erdvių sistemos sampratos atveju – reikia pažymėti, kad nėra aiškiai suformuluota ir sutartinai aprobuota pati viešųjų erdvių sistemos koncepcija. Gali būti, kad tokio visuotinio sutarimo ir nebus niekada, o įvairių sričių specialistai ją gali suvokti labai skirtingai, tačiau teigtina, kad mūsų dienomis terminu *viešoji erdvė* vadinama pernelyg daug dalykų – nuo atskirų visuomeninių objektų iki miesto erdvių ar jų paskirčių.

Aiškiausias tokio prieštaravimo pavyzdys, susijęs su urbanistika, miesto parkai, kurie Lietuvos įstatymuose, susijusiuose su teritorijų planavimu, priskiriami ne viešosioms erdvėms, bet želdynų sistemai. Tai nulemia, kad parkai traktuojami tik kaip kraštovaizdžio architektūros kūrybos, bet ne urbanistikos objek-

8 Čia turime omenyje ankstyvojo klasicizmo, klasicistines, XIX a. ir net socialistiniam realizmui priskirtinas miesto erdvės formavimo koncepcijas bei doktrinas.

9 *Mikrocentrinis* ir *makrocentrinis* požiūriai yra vartojami kaip terminai straipsnyje apie miesto kompoziciją. Žr. Tomas Grunskis, „Miesto kompozicijos sampratos klausimu“, *Urbanistika ir architektūra*, 2010, 34 (3), p. 138–150.

tas, tačiau dera priminti, kad šių sričių kūrybinės priemonės labai nevienodos¹⁰. Visai įmanoma, toks požiūris būtų priimtinas, viešąsias erdves vertinant kaip atskirus atsietai egzistuojančius objektus ar net reiškinius, tačiau jei į jas pradedame žiūrėti kitaip – kaip į sistemą, parko atvejais atrodo dar prieštaringesnis.

Taigi, kalbėdami apie viešųjų erdvių sistemas, konstatuojame, kad objektyvus ir produktyvus bei analizei pasiduodantis jos sampratos konceptas dar neįtvirtintas. Šiame straipsnyje ją suvoksime kaip tarpusavyje susijusių miesto viešųjų erdvių struktūrą, kuriai priklauso visos šios erdvės (aikštės, gatvės, parkai) ir jų potipiai; ji yra susijusi funkciniais ir morfologiniais ryšiais ir veikia kaip darni visuma tam tikroje miesto dalyje arba visame mieste (žr. 2 pav.). Šis sąveikos kriterijus ir turėtų būti lemiamas, kai bandome atpažinti sistemos požymius kokioje nors miesto dalyje. Taip pat būtina pabrėžti, kad tokia dabartinio miesto sistema negali būti traktuojama kaip stabilus objektas, kurį galima organizuoti vadovaujantis vien morfologiniais ar estetiniais kriterijais.

Tokių pavyzdžių urbanistikos istorijoje yra labai daug, tačiau jie dažniausiai praranda aktualumą ir yra aršiai kritikuojami vos po kelių dešimtmečių, kai jie įgyvendinti, taip pat neretai parodo tuolaikės urbanistinės mados ypatumus, bet ne visada yra gyvybingi ir vartojami visuomenės. Dabartinio miesto viešųjų erdvių sistema yra dinamiškas ir kintantis dalykas (objektas), kurio kokybei, gyvybingumui lemiamą įtaką daro socioekonomika, o pasak Billo Hilliero, „judėjimo ekonomika“.

Taigi, jei į viešųjų erdvių sistemą žvelgiame tik kaip į stabilią struktūrą ir jai suteikiame struktūrinius ir

morfologinius bruožus, vadovaujantis šia sąlyga, labai tikėtina, kad gausime rezultatą, kuris bus estetiškas, bet ne visada gyvybingas ir vartojamas visuomenės, tačiau jei į ją žiūrėsime kaip į dinamišką struktūrą, kurią formuojant kaitos procesas bus programuojamas kaip kintantis, o jos naudojimo scenarijų skaičius ir funkcijų kaita nebus galutinė, bet sąlygiška, tikėtina, rezultatas bus geresnis ir priimtinesnis didesnei visuomenės daliai vien dėl to, kad sąlygiškumas lems ne objektingę, bet aplinkybinę jos raidą, kai bus keliami reikalavimai įgalinti susikurti funkcijoms, ne sukurti objektą tam tikroje miesto erdvėje arba erdvėse.

Kalbant apie viešųjų erdvių sistemas plačiau, pažymėtina: centrinėse dalyse ši sistema daugiau ar mažiau yra išvystyta, o „miegamuosiuose“ priemiesčiuose ir sovietinio laikotarpio gyvenamuosiuose rajonuose šios sistemos požymių paprastai yra mažiau. Tai aktualu visiems Lietuvos miestams, nes kiekviename jų yra ne po vieną tokių „miegamųjų“ gyvenamųjų rajonų. Tiesa, tai – atskiro tyrimo objektas. Tie požymiai yra kitokie, ir tradiciniai urbanistiniai požiūriai tokioms miesto dalims netinka, tačiau ten, kur telkiasi visuomeninės funkcijos ir vietos, kurios būtų vadinamos pacentriais, tokios viešųjų erdvių sistemos turėtų veikti ir būti vystomos taip pat, nes tai nulemia vietovės gyvenamosios aplinkos kokybę.

Urbanistinio formavimo metas šiais atvejais yra ypač reikšmingas, nes jo morfostruktūros formavimo doktrina yra moderninė, o tai lemia netradicinį požiūrį į viešosios erdvės kaip objekto kokybę ir viešųjų erdvių sistemos formavimo dėsnius. Yra labai nedaug atvejų, kai gyvenamuosiuose priemiesčiuose, kurie yra mažai susieti su centrinėmis miesto dalimis, viešųjų erdvių sistema juose veikė kaip darni visuma. Dažniausiai mūsų dienomis daugiabučių gyvenamųjų namų rajonuose net ir gyvuodama tokia sistema jau nebeveikia ir yra negyvybinga.

Yra nemažai šio reiškinio priešasčių, kurių viena – socialinis urbanistinio audinio tankis, o paprasčiau – gyventojų kiekis tam tikroje teritorijoje ar rajone. Čia

10 Kraštovaizdžio architektūros atveju apsiribojama dangų, apželdinimo ir mažosios architektūros klausimais, urbanistikos – erdvių ir jų meninės kokybės formavimu, kraštovaizdžio priemonės laikant pagalbinėmis. Gana dažnas atvejis, pasitaikantis Lietuvoje, kai sprendžiant atskiro miesto aikštės rekonstrukcijos ar pertvarkymo klausimus apsiribojama tik kraštovaizdžio architektūros priemonėmis. Labai dažnai tokie atvejai būna menkos meninės vertės.

Vilnius

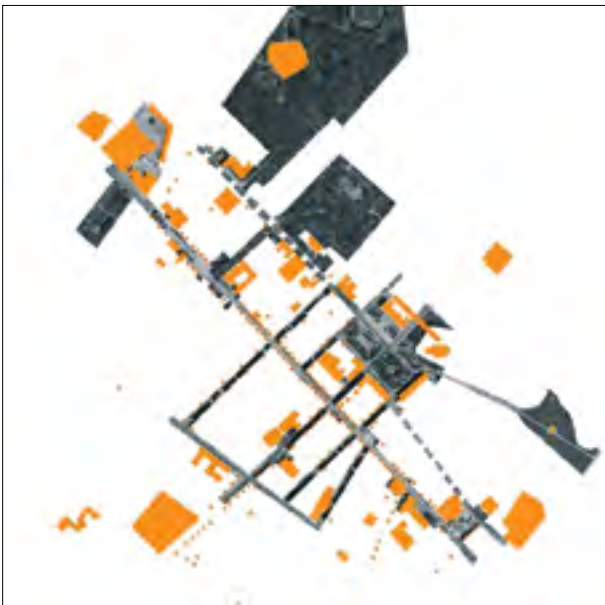
Klaipėda

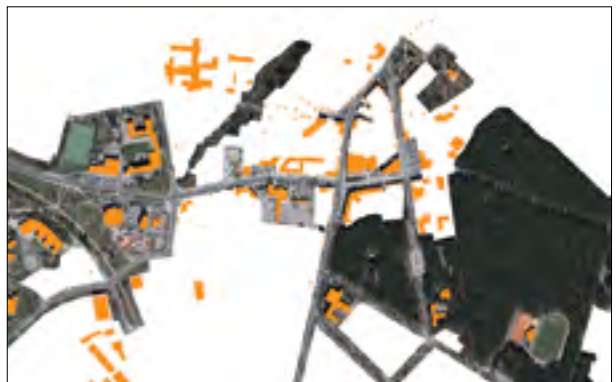
Kaunas

Panevėžys

Šiauliai

Alytus

2. Lietuvos didžiųjų miestų centrinių dalių viešųjų erdvių sistemos požymių turintys pavyzdžiai

System of urban public spaces in the central areas of Lithuanian towns

susiduriame su įdomiu reiškiniu: kad viešųjų erdvių sistema veiktų ir būtų gyvybinga, būtina didelė gyventojų sankaupa, tačiau ji labai dažnai yra negalima dėl to, kad ir urbanistinė aplinka, ir jos viešųjų erdvių sistema nepakankamai patraukli, idant joje būtų galima būti, jas vartoti ir jose veikti. Kitaip tariant, kad kažkokioje miesto dalyje būtų pakankamai visuomeninių funkcijų, reikalinga populiacija, o jos pritraukti neįmanoma, nesukuriant palankios urbanistinės terpės ir aplinkos. Taigi, susiduriame su apipuse priklausomybe, kuriai yra būdingas sprendinio cikliškumas ir uždarumas.

KELI VIEŠŪJŲ ERDVIŲ FORMAVIMO MODELIAI

Viešųjų erdvių sistemos formavimas ir plėtra mieste – ne vien estetinė-kompozicinė ar morfologinė problema. Jos vystymo strategijos dažniau paklūsta socioekonominėi ar net sociokultūrinei logikai, tačiau labai retais atvejais urbanistikos, kaip meninės miesto erdvės formavimo, sričiai. Yra nedaugelis pavyzdžių (sakykim, Robo Kriero darbuose¹¹), kur viešųjų erdvių sistema būtų formuojama remiantis vien meniniais urbanistikos principais. Jie yra esminiai, kai kalbame apie konkrečią viešąją erdvę, tačiau iš dalies kinta, kalbant apie viešųjų erdvių sistemą mūsų laikais.

Europos miesto raidos istorijoje tokių sistemų pavyzdžių yra daug. Jie apima objektus nuo ankstyvojo klasicizmo miesto rekonstrukcijų idėjų iki XIX a. Hausmano (Osmano) Paryžiaus pertvarkų ar net sovietinio laikotarpio miesto dalių rekonstrukcijas Rytų Europoje ir TSRS. Net ir preliminari jų apžvalga gali parodyti minėtą tendenciją, kad, vyraujant

palankioms sociokultūrinėms ir socioekonominėms sąlygoms, viešųjų erdvių sistema kaip išbaigta estetinė-kompozicinė visuma įgyvendinama, vyraujant stipriai sociopolitinei ir socioekonominėi ideologijai.

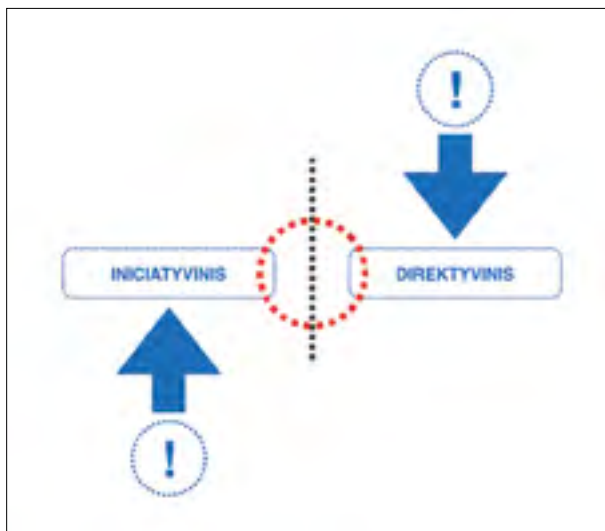
Taip net XIX a. Europos sostinių pertvarkos buvo įmanomos dėl tuo metu santykinai stiprių monarchijų, imperinio mąstymo ir palankios socioekonominės situacijos, tačiau svarbiau čia yra tai, kad visuose šių pertvarkų pavyzdžiuose vyrauja viešosios erdvės ir jų sistemų tema. Vienodai daug dėmesio skiriama infrastruktūrai ir viešųjų erdvių sistemos pertvarkymui, kuri apima ir pagrindines gatves, ir parkus, bulvarus, ir aikštes. Taip ši sistema ir jos elementai buvo suaktualinta ir išspręsta pagal atitinkamo laikotarpio viešosios erdvės sampratą ir jai keliamus reikalavimus.

Mūsų dienomis šie reikalavimai yra taip pat pakitę, ir nors bendra viešosios erdvės samprata daugiau ar mažiau yra konkretizuota įstatymuose, o šalutiniai jos reiškiniai, suteikiantys jai išskirtinumo ir tapatumo, paprastai yra apibrėžiami ne taip dogmiškai; viešųjų erdvių formavimo praktika neretai yra palikta tik meninės kraštovaizdžio (ar net želdininkystės) kūrybos veiklai. Joje dažniau vyrauja subjektyvesni nei objektyvūs kriterijai, kurie apima ir atitinka tik dalį reikalavimų ir palieka daug laisvės net užduoties interpretacijoms, tačiau manytina, kad tai yra labiau tarpdalykinės veiklos dalykas, ir kūrybinės veiklos ir formavimo organizavimo procesas yra ne ką mažiau svarbus nei rezultatas, o jo socialumo elementas mūsų laikais yra esminis.

Šiuolaikiniame mieste bendruoju atveju galima išskirti kelis aiškesnius viešųjų erdvių ir lokalių jų sistemų formavimo modelius: A – iniciatyvinis; B – direktyvinis; C – mišrus. Pirmasis skatina iniciatyvas „iš apačios“, antrasis planuoja „iš viršaus“, trečiasis derina pirmus du.

Iniciatyvinis modelis į viešųjų erdvių formavimo procesus įtraukia vietos bendruomenes – seniūnijas, kurios padeda nustatyti tikruosius vietovės poreikius ir lūkesčius, susijusius su konkrečiomis viešosiomis

11 Turimas omenyje Štutgarto centrinės dalies pertvarkymo projektas, plačiai pristatytas R. Kriero knygoje *Urban Space*.

3. Miesto viešųjų erdvių formavimo modeliai ir jų pavyzdžiai

Models and examples of urban public space development

erdvėmis. Remiantis jais, galima vykdyti tolesnius veiksmus, susijusius su viešųjų erdvių kaita, padedant bendruomenei ir profesionalams. Inicijatyvinių modelių europinėje praktikoje yra nemažai, tarp jų minėtina ir *estonoesunsolar* – architektų Patrizia Di Monte ir Ignacio Grávalos veikla¹². Panašiu modeliu remiasi ir lietuviškasis „vietos.org“¹³ projektas Vilniuje, Lazdynuose.

Pagal direktyvinį modelį viešosios erdvės formuojamos, municipaliniame lygmenyje vykdant numatytą ir suplanuotą savivaldybės veiklą, remiantis turimais ištekliais. Pastarasis rodiklis dažniausiai nulemia šio tokius pakeitimus ir priemones, kurios labiau paklūsta ekonominiams ne viešojo intereso kriterijams. Lietuvoje aiškiausias šio modelio pavyzdys yra Vilniaus centro viešųjų erdvių pertvarka, kuri buvo daroma, vadovaujantis labiau infrastruktūros ir ekonomine logika nei visumos formavimo argumentais ar strategija. Tokia veikla dažniau būna labiau lokali, be strateginio vertinimo požymių.

Remiantis mišriuoju modeliu, veikla vykdoma sąveikaujant abiem įvardytoms pusėms ir iniciatyva

dalijantis vienodai. Panašios strategijos buvo laikomasi britiškoje *urban regeneration* strategijoje, kai, municipalitetui bendradarbiaujant su vietos bendruomenėmis ir derinant skirtingas iniciatyvas, keistos ir formuotos ne tik viešosios erdvės, bet ir tam tikrų vietų tapatumas bei ženkliškumas, naudojant atskirus objektus. Tarp minėtų pavyzdžių yra Niukaslo-Geitshedo urbanistinės regeneracijos projektas Didžiojoje Britanijoje¹⁴ ir *Future System Selfridges* pastatas Birminghame¹⁵.

Iš minėtų pavyzdžių matyti, kad – priklauso nuo nagrinėjamos problemos masto ir miesto dydžio – viešųjų erdvių sistemų formavimas skiriasi. Šios veiklos modeliai gali būti parinkti individualiai, o veikla gali vykti sinoptiškai. Šiuolaikiniame mieste taikomi įvairūs jų formavimo modeliai – stimuliuojant atskiras vietas ir bendrai – formuojant visumą. Tarp

12 Plačiau žr: <http://www.celesteprize.com/artwork/ido:123687/>; <http://gravalosdimonte.wordpress.com/>.

13 Plačiau žr: www.vietos.org

14 Plačiau žr: UvA-DARE, The Institutional Repository of the University of Amsterdam [interaktyvus]: <http://dare.uva.nl/document/124785>.

15 Daugiau šia tema: Liam Kenedy, *Remaking Birmingham: The Visual Culture of Urban Regeneration*, London: Routledge, 2004; Colin Woods, „Local Urban Regeneration Initiatives: Birmingham „Heartlands““, in: *Cities*, 1994, Nr. 11 (1), p. 48–58; *Big City Plan*, [interaktyvus]: http://en.wikipedia.org/wiki/Big_City_Plan, <http://gravalosdimonte.wordpress.com/>.

galimų priemonių – socialinis stimuliavimas ir bendradarbiavimas sąveikaujant skirtingoms socialinėms žmonių grupėms (žr. 3 pav.).

Lietuvos miestuose esama įvairių modelių požymių, tačiau sistemiško požiūrio į viešųjų erdvių formavimo procesą nėra. Vyrauja lokalaus-sinoptinio pobūdžio veiksmai, nukreipti į atskiros viešosios erdvės atnaujinimo rezultata. Gali būti, kad ši kaita – ilgalaikis procesas, tačiau, kaip parodė urbanistinė Lietuvos dviejų dešimtmečių raida, šių erdvių formavimo problemos dėl jų municipalinės priklausomybės yra sprendžiamos gana sunkiai, o ir veikla dažniausiai yra nukreipta tik į svarbiausius ir ekonomiškai našiausius visuomeninius urbanistinio audinio mazgus. Atskirose dalyse už centrinių miesto rajonų ribų lokalių viešųjų erdvių sistemų formavimas ir atnaujinimas nevyksta, čia taip pat vyrauja labai lokalūs veiksmai.

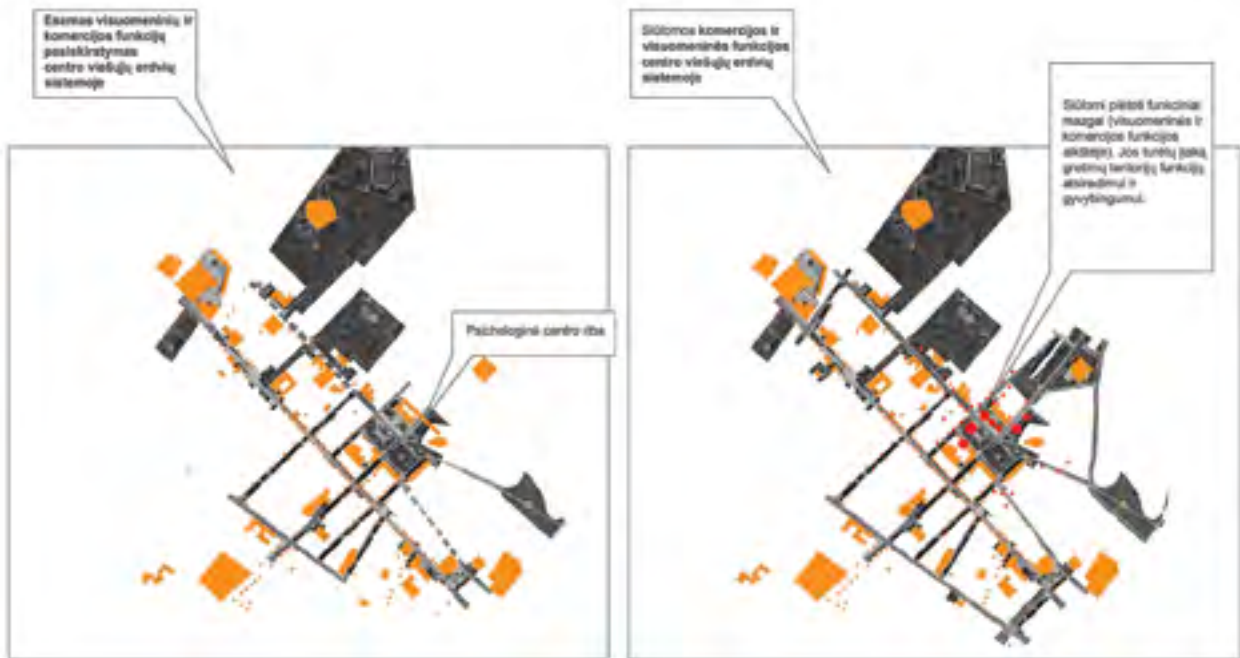
Kalbant apie viešųjų erdvių sistemas ir sociokultūrinę jų aplinką, būtina paminėti ideologinį viešųjų erdvių panaudojimą, kuris taip pat priklauso direktyvinio modelio grupei. Toks modelis buvo plačiai taikomas sovietmečiu, ir vienas aiškiau matomas viešųjų erdvių sistemos požymių turintis pavyzdys yra Šiauliuose. Jį verta aparti kiek plačiau.

Primintina, kad sovietiniu laikotarpiu galiojo savita viešųjų erdvių naudojimo ir formavimo tvarka. Daug dėmesio buvo skiriama reprezentacinėms erdvėms, kuriose buvo suplanuotos ir to meto ideologiją reprezentuojančios skulptūrinės dominantės. Papildoma tokių reprezentacinių erdvių paskirtis paprastai buvo rekreacija. Tai viešosios erdvės (dažniausiai aikštės) paskirties formavimo tradicija, siekianti XIX a., kai daugelis viešųjų aikščių ir sąmoningai buvo verčiamos skverais ir parkais, jų dalis apželdinant, o ir kiti viešųjų erdvių tipai ir potipiai labai dažnai įgaudavo morfologinių parko elementų. Kai kuriais atvejais tokia tendencija yra kildinama iš miesto sodo ir kitų urbanistinių utopijų, jas siejant su sovietinių laikų urbanistika.

Šio laikotarpio miesto viešųjų erdvių naudojimo scenarijai buvo labai aiškiai apibrėžti ir įgyvendinami direktyviai, naudojant kompozicines ir morfologines erdvės formavimo priemones, kurios nepalikyt vietos „klaidingai“ interpretuoti semiologinę informaciją, ką toje erdvėje galima veikti, ir kas yra draudžiama. Labai dažnai sovietinio laikotarpio miesto centro rajone esančiose viešosiose erdvėse vyravo minėta reprezentacinė ir rekreacinė (rečiau prekybinė ar mišri) paskirtys, tačiau laisvo vidurio ar demokratiškos viešosios erdvės semiologijos ilgą laiką nebuvo ir jos buvo vengiama.

Įdomu, kad XX a. VIII dešimtm. daugelyje Lietuvos miestų buvo pradėta vystyti naujo tipo viešoji erdvė – pėsčiųjų gatvė (tipologinis alėjos ir bulvaro prototipas), kuris sutapo ne tik su ideologinio klimato sušvelnėjimu Lietuvoje, bet ir su galima estetinių ir sociokultūrinių orientyrų kaita. Būtent tuo metu, palaipsniui įsigalint postmodernizmo idėjoms ir mąstymo paradigmoms Lietuvos architektūroje, susiformavo naratyvinės, „pasakojančios“ erdvės formavimo tendencija, kuri reiškesi labai plačiai – nuo pastatų interjerų iki viešųjų erdvių. Būtent šiuo požiūriu ir yra įdomus bei išskirtinis Šiaulių atvejis. Čia dar sovietmečiu buvo pradėta vystyti centrinės dalies viešųjų erdvių sistema – Vilniaus gatvė, pėsčiųjų pasažas ir Saulės laikrodžio aikštė. Ir tuo metu, ir dabar ji turi stiprių vietos tapatumo bruožų su tik šiam miestui būdinga erdvės estetika ir meninės skulptūrinės plastikos elementais.

Šis atvejis yra ypatingas keliais požiūriais. Pirmiausia – kaip naujos viešųjų erdvių sistemos formavimo pavyzdys, atliktas direktyvinio metodo būdu, kuris iš dalies susijęs su kintančia sociokultūrine padėtimi XX a. VIII dešimtm. Lietuvoje, ir parodo tam tikros urbanistinės nuostatos įsigalėjimą. Antra – jis svarbus savo semiologija, sietina su postmodernizmu, kuri, viena vertus, leido visuomenei kitaip įprasmiti patį miestą, kita vertus, komunikavo socialistinei ideologijai prieštaraujančias kultūrinės vertybes ir idėjas.

4. Šiaulių centrinės dalies viešųjų erdvių sistemos tobulinimo siūlymų schema

Proposal scheme for urban public space system improvements of Šiauliai central district

Apskritai šis pavyzdys vaizdžiai rodo ne tik konkrečių viešųjų erdvių, jų sistemų ryšių su sociokultūrine aplinka, bet ir vietos tapatumą nulemiančius veiksnius, kurie išliko svarbūs ir mūsų dienomis. Ir nors ši sistema buvo formuojama kaip stabili (ne dinamiška) struktūra, jos elementų socialumo formavimo pastangos nulėmė erdvės patrauklumą ir gyvybingumą. Be to, nors ir tik iš dalies, šių pėsčiųjų gatvių formavimas ir plėtotė buvo idėjiškai siejamos su socioekonomika, suvokiant, kad erdvei reikia funkcijų ir paskirčių.

Mūsų laikų Šiaulių centrinės dalies viešųjų erdvių sistema, nors ir ne taip direktyviai ar planingai, bet vystosi. Šioje kaitoje vyrauja socioekonominės sąlygos ir kriterijai, rodantys, kad buvusi pagrindinė aikštė šiuo metu yra atsidūrusi viešųjų erdvių sistemos pakraštyje, ir jos hierarchija toje sistemoje nebėra pagrindinė. Iškilus šių erdvių pertvarkymo klausimams, pagrindinis dėmesys turėtų būti kreipiamas ne į jų formą ar kompoziciją, bet į funkcijas ir socioekonomiką, šią problemą nagrinėjant turint galvoje būtent viešųjų erdvių sistemą (žr. 4 pav.).

APIBENDRINIMAS

Miesto viešųjų erdvių sistemą galima apibūdinti kaip egzistuojantį ir miesto urbanistiniame audinyje veikiančią objektą, kurį sudaro tarpusavyje struktūriškai ir funkciškai susietos įvairios viešosios erdvės. Šiai sistemai gali būti būdingi skirtingi morfologiniai bruožai, kurie priklauso nuo konkretaus miesto geografijos, geomorfologijos, dydžio, socioekonominių ir sociokultūrinių veiksnių. Dažniausiai ši sistema labiausiai būna išvystyta arba išsivysčiusi centrinėse miesto dalyse ir pacentriuose, kuriuose telkiamos visuomeninės miesto funkcijos ir funkciniai mazgai. Viešųjų erdvių sistemai labai yra būdingi dinamiški raidos modeliai, ypač kai kalbame apie jų veikimo mechanizmus ir procesus.

Viešųjų erdvių sistemos formavimo klausimas yra nevienareikšmis. Mūsų dienomis vyrauja sinoptiniai – pavieniai viešųjų erdvių formavimo veiksmai, kai daugiau dėmesio telkiama į svarbiausias ir ekonomiškai efektyviausias urbanistinio audinio vietas. Lietuvos

miestuose esama įvairių viešųjų erdvių formavimo modelių požymių, tačiau būtina pabrėžti, kad sistemiško požiūrio į viešųjų erdvių formavimo procesą kol kas nėra. Svarbus paminėti aspektas yra požiūrio į viešųjų erdvių sistemos sampratą ir jos formavimą kaita. Viena vertus, jei net ir lokalias viešųjų erdvių sistemas matytume ir formuotume kaip visumą, suvokiant jų tarpusavio sąveiką ir priklausomybę, galbūt kistų ir priemonės, ir veikiančių subjektų gausa, ir kri-

terių visuma. Kita vertus, jei Lietuvoje viešųjų erdvių sistemų formavimo praktika kistų iš direktyvio į iniciatyvinį ir mišrų metodus, tikriausiai tai darytų įtaką urbanistinės aplinkos kokybės kaitai ne tik centrinėse miestų dalyse, bet ir gyvenamuosiuose priemiesčiuose. Tik keičiant požiūrius į viešųjų erdvių formavimą ir derinant skirtingas strategijas galima tikėtis Lietuvos miestų kokybinių viešųjų erdvių pokyčių.

Gauta 2013-10-02

LITERATŪRA

- Grunskis Tomas, „Miesto visuomeninių erdvių sistema: teorinės prielaidos“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2002, 26 (3), p. 137–145.
- Grunskis Tomas, „Miesto ir jo visuomeninių erdvių formavimo idėjos XIX a. Lietuvoje“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2004, 28 (3 priedas), p. 95–102.
- Grunskis Tomas, „Miesto kompozicijos sampratos klausimu“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2010, 34 (3), p. 138–150.
- Hillier Bill, Hanson Julienne, *Social Logic of Space*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Hillier Bill, *Space is the Machine*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Krier Rob, *Urban Space*, London: Academy editions, 1979.
- Larkham Peter J., „Study of Urban Form in Great Britain“, in: *Urban Morphology*, [London], 2006, Nr. 10 (2), p. 117–142.
- Lynch Kevin, *A Theory of Good City Form*, Cambridge: MA, MIT Press, 1981.
- Lynch Kevin and Carr Stephen, „Open Space: Freedom and Control“, in: T. Banerjee and M. Southworth, eds., *City Sense and City Design: Writings and Projects of Kevin Lynch*, Cambridge: MA, MIT Press, 1991.
- Madanipour Ali, *Design of Urban Space*, Chichester: John Wiley & Sons, 1996.
- Madanipour Ali, *Public and Private Spaces of the City*, London: Routledge, 2003.
- Madanipour Ali, „Why are the Design and Development of Public Spaces Significant for Cities?“, in: *Environment and Planning B: Planning and Design*, [London], 1999, Nr. 26 (6), p. 879–891.
- Marzot Nicola, „The Study of Urban Form in Italy“, in: *Urban Morphology*, [London], 2002, Nr. 6 (2), p. 59–73.
- Moudon Anne Vernez, *Public Streets for Public Use*, New York: Columbia University Press, 1987.
- Moughtin Cliff, *Urban Design. Street and Square*, Oxford: Architectural Press, 2003.
- Moughtin Cliff, *Urban Design: Methods and Techniques*, Oxford: Architectural Press, 1999.
- Samalavičius Almantas, Buivydas Rimantas, „Public Spaces in Lithuanian Cities: Legacy of Dependence and Recent Tendencies“, in: *Urban Studies Research*, Vol. 2011, [interaktyvus]: <http://www.hindawi.com/journals/usr/2011/284573/>.
- Venturi Rob, Brown Denise Scott, Izenour Steven, *Learning from Las Vegas – Revised Edition: The Forgotten Symbolism of Architectural Form*, Cambridge: MA, MIT Press, 1977.
- Whitehand Jeremy W. R., „British Urban Morphology: Conzenian Tradition“, in: *Urban Morphology*, [London], 2001, Nr. 5 (2), p. 103–109.

SYSTEM OF URBAN PUBLIC SPACES.
CONCEPTION AND MODELS
OF DEVELOPMENT

Tomas Grunskis

SUMMARY

KEYWORDS: urban public spaces, system,
development models.

The article analyzes the system of urban public spaces and discusses its current situation in Lithuania. The concept of the system of urban public spaces is approached as a relevant problem by focusing on the ideological aspects of public space formation. Also, the article looks at the problem of the current

transformation of main public spaces that exist in Lithuania's largest towns. Key models of urban public space formation are reviewed in the article with assumptions being made on their possible influence on the situation in Lithuania.